

פני הרוע

אחרי 11 בספטמבר, כשהאימה וההלם שככו מעט, אזרחי ארצות הברית מצאו את עצמם תוהים מה קרה ולמה. האם מה שקרה היה אסון? טרגדיה? פשע? פעולה מלחמתית? או אולי משהו חדש לגמרי, החורג מכל פרדיגמה קיימת? ולמה הוא קרה? או כפי ששאלה זו התנסחה בדרך כלל, לגבי אל-קאעידה: "למה הם שונאים אותנו?"

בעקבות האירועים ההם כתב ההוגה האמריקני לי הריס שני ספרים, 'הציוויליזציה ואויביה' ו'התאבדות התבונה'¹, שהיו מהבולטות בתגובות מעוררות-המחשבה לאירועי העשור הקודם. הסיבה להתעוררות השאלות הללו ולקושי למצוא להן תשובות, כתב הריס, היא שאנו, אנשי המערב, שכחנו את המושג "אויב". הפוליטיקה הדמוקרטית הליברלית וכלכלת השוק יוצרות סוג מסוים של חברה, דרך חשיבה מסוימת וטיפוס אישיות אופייני. בגרעינים של כל אלה נמצא מושג השחקן הרציונלי, האדם השופט מעשים על פי תוצאותיהם ובוחר באפשרות שתניב את מרב התועלת. השחקן הרציונלי מאמין שלכל בעיה יש פתרון, לכל סכסוך יש יישוב. הדרך להשיגם היא להתיישב אל השולחן, לשאת ולתת, ולמצוא את נקודת האיזון שתיטיב עם כולם.

בעולם כזה אין אויבים, אלא רק סכסוכים סביב אינטרסים. אויב, אומר הריס, הוא על פי התפיסה הזאת פשוט "חבר שעוד לא עשינו די כדי להתחבר איתו". אלא שבעולם המציאות לא כולם דמוקרטים ליברלים. אויב הוא "מישהו שמוכן למות כדי להרוג אותך. ואף כי תמיד יש איזה טעם לשנאתו של האויב, זה הטעם שלו, לא שלנו". האויב רואה עולם אחר מזה שאנו רואים, ובעולם הזה אנחנו אויביו. מדוע הם שונאים אותנו? עונה הריס, "הם שונאים אותנו כי אנחנו האויבים שלהם".²

אולי לא בכל דבריו צודק הריס, אבל הטענה הכללית שלו נכונה ומעמיקה. אנחנו עלולים ללקות בעיוורון תודעתי, לחשוב שהדרך שאנחנו – החברה שלנו, התרבות שלנו, הציוויליזציה שלנו – רואים את הדברים היא הדרך היחידה, או לפחות שהיא הדרך שכל אדם יבחר בה אם תינתן לו ההזדמנות. זו שגיאה חמורה, והיא יכולה להיגרם רק מתוך אי-הבנה מוחלטת של תולדות הרעיונות. בשנת 1520 פגש מונטזומה מלך האצטקים את קורטז, ראש המשלחת הספרדית לכיבוש היבשת החדשה אמריקה. מונטזומה הניח שהוא עומד לפגוש אדם מתורבת מאומה מתורבתת. טעותו עלתה לו בחייו, וכחלוף שנה מן הפגישה הזו כבר לא הייתה הציוויליזציה האצטקית קיימת. לא כולם רואים את העולם כמונו, וכפי שאמר פעם הפילוסוף ריצ'רד וויבר, "הצרה עם האנושות היא שהיא שוכחת לקרוא את פרוטוקול הפגישה הקודמת".³

הדבר מסביר את חשיבותו של ציווי מיוחד המופיע בסוף פרשתנו. בני ישראל ניצלו מניצחונן הבטוח של מרכבות צבא פרעה, שיא ההייטק הצבאי של הימים ההם. בדרך נס הים נבקע לשניים, בני ישראל חצו אותו, והמצרים, שאופני מרכבותיהם

נתקעו בבויץ, לא יכלו להיסוג וגם לא להתקדם – ונשטפו במי הים ששבו וגאו. בני ישראל שרו את שירת הים, ודומה היה שסוף סוף הם חופשיים, אך אז התרגשה עליהם צרה בלתי צפויה. אויב חדש תקף אותם: עמלק, שבט נוודים מדברי. משה הורה ליהושע לפקד על העם במערכה. בני ישראל נלחמו וניצחו. אך התורה מבהירה שהמלחמה הזו לא הייתה מלחמה רגילה:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, "כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאַזְנוֹי יְהוֹשֻׁעַ, כִּי מָחָה אֶמְחֶה אֶת זִכְרֵ עֲמָלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם". וַיְכֹן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ "ה' נָסִי". וַיֹּאמֶר, "כִּי יָד עַל כָּס יָהּ, מִלְחָמָה לֵה' בְּעַמְלֶק מִדֶּרֶד" (שמות יז, יד-טז).

זוהי הכרזה משונה מאוד, העומדת בניגוד מובהק לדרך דיבורה של התורה על המצרים. בכל ימי חייו של משה, העמלקים תקפו את בני ישראל רק פעם אחת. המצרים, לעומת זאת, שעבדו את בני ישראל לאורך תקופה ארוכה, רדו בהם והעבירו בפרך ואף החלו ברצח-עם איטי כשציוו להרוג כל יילוד זכר בבני ישראל. לכאורה, סיפור יציאת מצרים כולו מודיענו שאם יש אומה אחת המגלמת את הרוע, הרי זו מצרים. אך ההפך מתגלה כנכון. בספר דברים מצווה התורה, "לֹא תִתְּעַב מִצְרִי כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶצוֹ" (דברים כג, ח). סמוך לאחר מכן משה חוזר על מצוות מחיית עמלק, ואף מוסיף פרט חשוב:

זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עַמְלֶק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר קָרָה בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ, וְאַתָּה עֵיף וַיִּגַּע; וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים.... תִּמְחָה אֶת זִכְרֵ עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. לֹא תִשְׁכַּח! (דברים כה, יז-יט).

נצטוונו לא לשנוא מצרים, אך לא לשכוח לעולם את עמלק. מה פשר ההבדל? התשובה הפשוטה נמצאת בדברי רבותינו בפרקי אבות (ה, טז): "כל אהבה שהיא תלויה בדבר, בטל דבר – בטלה אהבה. ושאינה תלויה בדבר – אינה בטלה לעולם". כך גם כאשר לשנאה. אם היא תלויה בסיבה מסוימת, כשהסיבה נעלמת בטלה השנאה; אבל שנאה חסרת סיבה, חסרת בסיס, נמשכת לעד.

המצרים שעבדו את בני ישראל כי נבהלו מהם; כדברי פרעה, "הֲיֵהָ עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ" (שמות א, ט). זו הייתה שנאה מתוך פחד. היא לא הייתה שנאה אי-רציונלית. מצרים כבר הותקפה ונכבשה קודם לכן בידי שבט זר, ההיקסוס, וזיכרונה של תקופה זו עוד היה חד ומכאיב. העמלקים, לעומת זאת, לא היו מאוימים בידי בני ישראל. הם תקפו עם שהיה "עֵיף וַיִּגַּע", ובתוכו התמקדו דווקא בכל "הַנְּחָשִׁים" מאחור. בקצרה: המצרים פחדו מבני ישראל כי בני ישראל היו חזקים. העמלקים תקפו את בני ישראל כי בני ישראל היו חלשים.

במינוח של ימינו, המצרים היו שחקנים רציונליים, והעמלקים לא. עם שחקנים רציונליים אפשר לשאת ולתת על שלום. אנשים המצויים בסכסוך תופסים לבסוף שהם הורסים לא רק את אויביהם אלא גם את עצמם. ממש כך אמרו לפרעה עבדיו לאחר שבע המכות הראשונות: "הֲטָרָם תִּדְרֹעַ כִּי אֲבָדָה מִצְרָיִם?" (שמות י, ז). מגיע רגע שבו שחקנים רציונליים מבינים שרדיפת האינטרס העצמי הפכה להרס עצמי, ולומדים לשתף פעולה.

לא כן שחקנים שאינם רציונליים. אמיל פקנהיים, מגדולי התיאולוגים שלאחר השואה, כתב שלקראת סוף מלחמת העולם השנייה הגרמנים שינו את ייעודן של רכבות אספקה צבאית

והשתמשו בהן להובלת יהודים למחנות השמדה. כה להוטם היו בשנאתם, שהיו מוכנים להסתכן בהפסד במלחמה כדי להמשיך ברצח השיטתי של יהודי אירופה. זה היה, כתב פקנהיים, רוע לשם רוע.⁴

עמלק מתפקד בזיכרון היהודי כ"האויב", במובן שדיבר עליו לי הריס. אולם ההלכה קובעת שתי צורות פעולה שונות לגמרי ביחס לעמלק. הראשונה היא המצווה הפיזית להילחם בהם. כך ציווה שמואל על שאול לעשות, ושאוול קיים את המצווה רק בחלקה. האם מצווה זו מחייבת גם היום? הרב נחום רבינוביץ' עונה על כך בשלילה חד-משמעית.⁵ הרמב"ם פסק שמצוות מחייבת עמלק תקפה רק אם העמלקים מסרבים להשלים עם בני ישראל ולקבל עליהם את שבע מצוות בני נוח. הוא הוסיף וקבע שהמצווה אינה תקפה שכן סנחריב מלך אשור ערכב את האומות, וכבר אין לדעת מיהו בן עמלק. ב'מורה נבוכים' כתב כי המצווה אמורה רק בצאצאיו הביולוגיים של עמלק, ולא על אויבים או שונאי ישראל מעבר לכך. על כן, מסכם הרב רבינוביץ', המצווה אינה חלה כיום.

אך ישנה מצווה נוספת בנוגע לעמלק, מצוות "זכור" ו"לא תשכח", ואותה אנו מקיימים מדי שנה בקוראנו את פרשיית "זכור" (שציטטנו ממנה לעיל) בשבת שלפני פורים (הקשר לפורים הוא ש"הָמָן הָאֶגְגִּי" הוא כנראה צאצאו של אגג מלך עמלק). כאן, עמלק הוא סמל יותר מכפי שהוא מציאות.

על ידי הכפילות הזו, על ידי האבחנה בין מצוות מלחמה שבטלה למצוות זיכרון שנותרה תקפה, מבחינה היהדות בין אויב עתיק שכבר אינו קיים לבין הרוע שאויב זה גילם ואשר יכול לפרוץ שוב בכל זמן ובכל מקום. בעיתות שלום קל לשכוח

שהרוע רובץ מתחת לפני השטח של לב האדם. בשלוש המאות האחרונות היה הדבר נכון במיוחד. הולדתם של הנאורות, הסובלנות, האמנציפציה, הליברליזם וזכויות האדם שכנעה רבים, ויהודים ביניהם, שהרוע הקולקטיבי נכחד כמו שעמלק נכחד. הרוע היה קיים פעם, הוא איננו עוד. אך עידן זה הוליד גם את הלאומנות, את הפשיזם, את הקומוניזם, שתי מלחמות עולם, סדרה של משטרים רודניים מן האכזריים בתולדות האדם, ואת הפשע החמור ביותר שעשו בני אדם בבני אדם.

כיום, הסכנה הגדולה ביותר היא הטרור. דבריו של הפילוסוף הפוליטי איש פרינסטון מייקל וולצר מתארים אותה היטב:

אם ראיתם טרור, חפשו מאחוריו את העריצות והדיכוי ... הטרוריסטים מבקשים לשלוט, והרצח הוא שיטתם. יש להם משטרה פנימית משלהם, פלוגות מוות, היעלמויות. תחילה הם הורגים או משתיקים את חבריהם העומדים בדרכם, ואחר כך, אם עולה בידם, הם עושים זאת לעם שהם מתיימרים לייצג. אם טרוריסטים מצליחים להפיק את זממם, הם שולטים בעריצות, ועמם נושא בעל כורחו במחיר שלטונם.⁶

הרוע אינו מת אף פעם, וכמו החירות גם הוא דורש דריכות מתמדת. נצטוונו לזכור, לא למען העבר אלא למען העתיד, ולא לשם נקם אלא להפך: לשם יצירתו של עולם חופשי מנקם ומצורות אחרות של אלימות.

לי הריס פתח את 'הציוויליזציה ואויביה' במילים "נושאו של ספר זה הוא השכחה", וחתם אותו בשאלה: "היוכל המערב להתגבר על השכחה, השטן העומד לימינה של כל ציוויליזציה

שאלות לשולחן שבת:

- במה, ומדוע, שונה היחס שהתורה מצווה אותנו לתת לעמלק מזה שהיא דורשת לחלוק למצרים?
- האם עמלק עוד קיים?
- אילו לקחים אפשר לגזור לזמננו מן הציווי לא לשכוח את עמלק?

מצליחה?" זו הסיבה שנצטוונו לזכור את אשר עשה לנו עמלק ולא לשכוח: לא מפני שהעם ההיסטורי ההוא עוד קיים, אלא משום שחברה של שחקנים רציונליים עלולה להתרגל לחשוב שהעולם מלא בשחקנים רציונליים שאפשר לשאת ולתת איתם על שלום. לא תמיד זה המצב.

התורה שולחת כאן מסר רלבנטי מאין כמוהו לעתידים של המערב ושל החופש עצמו. השלום אפשרי, רומז משה, אפילו עם מצרים ששעבדה אותנו וניסתה להכחידנו. אבל השלום אינו אפשרי עם אלה התוקפים עם שנראה להם חלש, ושוללים מעמם שלהם את החופש שהם מתיימרים ללחום למענו. החופש תלוי ביכולת שלנו לזכור את "הכנופיה הנצחית של האכזרים", כלשונו של הריס, את פניו של עמלק המלווים את ההיסטוריה מאז ועד היום, ואם צריך – גם להילחם בה. לפעמים אין ברירה כי אם להילחם ברוע ולמגרור. לפעמים זו הדרך היחידה לשלום.

- 1 Lee Harris, *Civilization and Its Enemies: The next Stage of History*, New York: Free Press, 2004; *The Suicide of Reason*, New York: Basic Books, 2008.
- 2 שם, עמ' xiii-xii.
- 3 Richard Weaver, *Ideas Have Consequences*, Chicago: University of Chicago Press, 1948, p. 176.
- 4 Emil L. Fackenheim and Michael L. Morgan, *The Jewish Thought of Emil Fackenheim: A Reader*, Detroit: Wayne State UP, 1987, p. 126.
- 5 הרב נחום רבינוביץ', שו"ת מלומדי מלחמה, מעלה אדומים: מעליות, תשנ"ג, עמ' 25-22.
- 6 Michael Walzer, *Arguing about War*, Yale University Press, 2004, pp. 64-65.